

ŽIVOST NAGLASNOGA SUSTAVA

Blaženka Martinović

Uvodno slovo

Živost preinaka unutar naglasnoga sustava prikazat ću na podtipu¹ promjene mjesta i trajanja te pokušati dokučiti kojim smjerom ide, sve u svjetlu sumnji da se naglasne preinake danas sve više dokidaju. Akcentološka su istraživanja² naime potvrdila da se odmaci od kodificirane naglasne norme hrvatskoga književnog jezika tiču inventara i raspodjele naglasaka, što uključuje i tvrdnje da se uzlazni naglasak sve više pomiče ulijevo te da su paradigmatičke naglasne preinake sve više u uzroku. Na imeničnome ću korpusu jednoga podtipa (korpusno opsežnoga i uporabno čestoga) pokušati prikazati učestalost tih odnaka te zaključiti mijenja li se ili ne mijenja ono što je „zacrtano“ u teoriji i praksi.³

Promjena mjesta i trajanja

Promjena mjesta i trajanja u paradigmi odnosi se na uzorak koji ima najbrojniji korpus imenica unutar promjenljivoga tipa znan kao *jùnāk – junáka*⁴ (u istraživanju obrađeno je 2 110 imenica).⁵ Riječ je o imenicama muškoga roda s ništičnim nast-

¹ Nazivlje je u skladu s novijom akcentološkom literaturom (monografijom Naglasak u hrvatskome književnom jeziku i ranim radovima S. Vukušića) u kojoj su samo dva naglasna tipa: promjenljivi i nepromjenljivi, što se dalje granaju na podtipove i skupove jedinica. Podtipom ipak imenujemo ono što je u suvremenoj naglasnoj monografiji skup jedinica (promjene mjesta, tona i/ili trajanja), a ne, šire, istoslogovne i neistoslogovne preinake jer već promjena/stalnost mjesta naglasaka upućuje na vrstu promjene, a i termin podtip prije bi se, vjerujemo, uvriježio.

² Usp. M. Kravar (1989.), M. Lončarić i S. Vukušić (1998.), I. Škarić (1999., 2006.), M. Samardžija (2002.), H. Delaš (2002.), B. Martinović (2006.) te normativni priručnici koji su prikazani u popisu literature, zajedno s kriticama kojima ću se služiti dalje u radu.

³ Uporabu u ovome radu predstavljaju tzv. školovani govornici koje sam osluškivala u medijima (spikeri) ili sam ih anketirala (odreda je riječ o profesorima hrvatskoga jezika, njih osmero, različitih početnih idioma).

⁴ Izvan Vukušićeva priručnika ostao je uzorak koji donose pisani izvori (primjerice Šonjin rječnik, Savjetnik, Akademijina gramatika), a također je riječ o međuslogovnoj i kvantitetskoj promjeni naglasaka: *bāndit – banditi* (tako i: *détalj, Ērdelj, laringal, mǎdrac, željèzar* i sl., što možemo, vjerujemo, pripisati i tiskarskim pogreškama).

⁵ Podtip promjene mjesta i trajanja u imenica oprimjeren jedinicom *jùnāk – junáka* i pripadajućim korpusom jedan je od izravnih suvremenih odraza općeslavenske naglasne paradigme *b*, čija je glavna odlika bio naglasak na gramatičkom nastavku *i*, katkad, u nekim oblicima, na zadnjem slogu osnove: **junākъ – *junākà* (N mn. **junāci*, L mn. **junācěhъ* itd.). U potonjem je slučaju to bio novi akut. Suvremeni odraz (zanemare li se posljedice morfoloških promjena) nastao je tek dvjema promjenama – prelaskom novoga akuta u dugosilazni naglasak te novoštokavskim povlačenjem naglasaka na prethodni slog. Povijesni pregled detaljno je prikazan u disertaciji Davida Mandića, obranjenog 2009. u Zagrebu.

vačnim morfemom koje u N jd. (i A jd. za neživo) nose kratkouzlazni naglasak i zanaglasnu dužinu na zanaglasnome slogu koji je nositeljem dugouzlaznoga naglasaka u preostalim padežima (osim u V jd.). Zadnji slog osnove nakon prenošenja glasovnoga udara zadržava svoju dužinu. Kratkosilazni, čelni naglasak V jd. naglasno je predvidljiv (*jùnāčē*) i daje mu se prednost pred dugouzlaznim naglaskom proširenim u višesložnih riječi (*hārmonikāšu*, *harmonikāšu*), napose u kontinentalnoj Hrvatskoj. Naglasne se promjene mogu prikazati na sljedeći način:⁶ *āāK/āKāK/aKāāK/aKāKāK > aāKa/aKāKa/aKaāKa/aKaKāKa*; pojednostavnjeno: *āā > aā* (uz iznimku složenica s naglaskom na spojniku – jer dužina i nije na zadnjemu slogu/morfemu, npr. *mišòlòvka – mišòlòvke*; imenica na -òv s kratkouzlaznim naglaskom jer idu po drugačijoj promjeni, npr. *gāròv – garòva*; te posuđenica sa zadnjim dugim otvorenim slogom, npr. *bifē – bifèa*). Zanaglasna je dužina dakle na posljednjemu zatvorenom slogu i dolazi nakon naglašenoga sloga, otvorenoga ili zatvorenoga (*iòn – ióna*; *àdūt – adúta*; *alkalòid – alkaloída*; *građevìnār – građevinára*).

O teoriji i praksi jednoga podtipa

Potpunu i iscrpnu naglasnu tipologiju (koja uključuje i korpus) ne očekujemo u priručnicima kao što su gramatike (modelski prikazi), ali ipak i u njima iščitavamo tipološke značajke. Primjerice Barabec-Hraste-Živkovićeve gramatike bilježila je uzorak *jùnāk – junáka*, no razmrvljen na nekoliko jedinica ovisno o broju slogova po kojima se tipološki i razvrstavaju riječi u ondašnjim priručnicima (kao i u Daničića): prvo se donose dvosložne imenice u kojima je uzlazni na prvome slogu, zatim trosložne s uzlaznim u sredini te četverosložne s uzlaznim na predzadnjemu slogu. Naglasna su podudaranja s današnjim stanjem gotovo potpuna, osim triju riječi koje se udvostručuju/utrostručuju, a to su: *glàsniĳ – glasniĳa*, *glàsnĳĳ – glàsniĳa* i *glàsniĳĳ – glàsniĳa*; *rjèĳniĳĳ – rjeĳniĳa*, *rjèĳniĳĳĳ – rjèĳniĳa* i *rjèĳniĳĳĳĳ – rjèĳniĳa*; *vjèsniĳĳ – vjesniĳa*, *vjèsniĳĳĳ – vjèsniĳa*, *vjèsniĳĳĳĳ – vjèsniĳa*. Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika iz 1960. donosi *pòslāniĳĳ* i *poslāniĳĳ*, ali i drukčijim redosljedom, s likovima uobičajenijih u nas na prvome mjestu, *stanòvniĳĳ* i *stānòvniĳĳ*, *rjèĳniĳĳ* i *rjèĳniĳĳĳ*. U Brabec-Hraste-Živkovićevoj gramatici ne nalazimo takvih dvostrukosti (osim zadnje). Ne donose se dvostruko ni imenice *bolesniĳĳ* i *ĳinovniĳĳ*, naglasno su promjenljive, iako bi se očekivalo i drukčije po D. Brozoviću:

„Radi se o tome da je jedini mogući hrvatskosrpski odgovor: trosložne riječi muškoga roda bez ‘nepostojana a’ mogu se akcentuirati i po tipu koji sam označio etiketom *bolesniĳĳ* i po tipu označenome etiketom *blagajniĳĳ* (i po još nekim drugim akcenatskim tipovima), a to uopće i nije odgovor na pitanje kako treba, po normi, naglašivati određenu konkretnu riječ. Kako je pak treba naglašivati hrvatski i kako srpski, moguće je saznati,

⁶ Oznaka a = bilo koji vokal, a oznaka K = konsonant.

pa ako je u pitanju riječ činovnik, onda je hrvatski odgovor ‘po tipu bolesnik’, dakle činovnik, -ovnika, a srpski odgovor, koliko znam, ‘po tipu blagajnik’, dakle činovnik, -ika.” (1972.: 129.)

Na dvostrukost je upozoravao i S. Ivšić (1979.: 35. – 37.) te zaključio da su likovi *činovnik* i *stanovnik* stariji.

U Hrvatskoj gramatici (1995.) govori se o uzorku kao o tipu *òrāč – oráča*, oprijmerenome sljedećim imenicama: *pìsār – písára*; *àrhīv – arhíva*; *djèčāk – dječáka*; *pomòčnik – pomočníka*; *medènjāk – medenjáka*; *komedijāš – komedijáša*; *pokrìvāč – pokríváča*; *mòrnār – mornára*; *vinogrādār – vinogradára*; *leukòcūt – leukocíti*. Po takvoj naglasnoj paradigmi idu i posuđenice koje mijenjaju ton izvornoga naglašenog sloga: *pàpīr (papīr) – papíra*; *genèrāl – generála*, *gráfēm – graféma*, *fasàdēr – fasadéra* (str. 113.). Naglasak V jd. u nekih je imenica dvostruk, tj. onaj koji podliježe općim pravilima i onaj analoški: *gospòdār – gòspodāru* i *gospodāru* (str. 114.), drugi je razgovorni lik.

Objašnjavajući promjene osnovnoga naglasaka, Akademijina gramatika također se dotiče navedene naglasne paradigme:

„Na zadnjem slogu osnove je dugouzlazni akcent (´). Nakon prenošenja glasovnog udara zadržava svoju dužinu, npr. prema Δ kotáč-a, kotáč-u, kotáč-em, kotáč-i itd. imamo N jd. kòtáč.” (str. 493.) Takve naglasne preinake zahvaćaju najčešće imenice tvorene sufiksima -āč, -āć, -āk, -āš, -īć, -īk, -īč, -ān, -īn, -ūn, -ūlj i sl. te posuđenice sa zadnjim dugim zatvorenim slogom koje u paradigmi čuvaju izvorno mjesto naglasaka, ali ne i ton (*tràgēd, milijūn, publicitēt, pigmēj* itd.).“

Već i leksički naglasak, dakle, može odrediti naglasni tip: promjenljivi *dúkāt – dukáta* i nepromjenljivi *dúkat – dukata*, zasnovan (u ovom slučaju) na semantičkoj podlozi (kneževina : jedinica novca), ili primjerice *osòbnīk – osobníka* naspram *òsobnīk – òsobníka* (popis osoba : isprava). Češće je odnos promjenljivo-nepromjenljivo semantički nemotiviran: *đùrdīc – đurdíca : đurdīc – đurdíca* (→ *đurdíca*); *gràmofōn – gràmofōna : gramòfōn – gramofóna*. Nekoliko je primjera, napose u rječnicima, u kojima naglasak u jednini ostaje nepromijenjen (nakon gubitka zana-glasne dužine), a u množini slijedi promjenu, i to u Šonjinu rječniku, Savjetniku i u Akademijinoj gramatici: *bàndīt – bándita – bandíti*. U ispitnika nije šire potvrđena takva preinaka (mogućom je drži primjerice informant iz Bjelovara), češće se čuje ili preinaka i u jednini i u množini ili stalnost naglasaka (neutralno *bàndīt – bánditi*; funkcionalnostilski obilježeno *bandīt – bandíti*), a potvrdā smo pronašli i u medijima, npr. *sèrvis – sèrvisa*.⁷

⁷ Vijesti HRT-a, 1. svibnja 2007.: na sèrvisu je Kiriljenko.

Dvojbe uočavamo već u leksičkome naglasku, i u rječnicima i u uporabi, pa se odražavaju i na naglasnu tipologiju. Naime zamjena kratkouzlaznoga kratkosilaznim naglaskom ili zanaglasne dužine zanaglasnom kraćinom unutar naglasne jedinice znači zamjenu paradigmatskih naglasnih preinaka naglasno nepromjenljivom paradigmom:

Šonjin rječnik *àmbār – ambára*, ali u Savjetniku *àmbār – àmbāra*; Šonjin i Enciklopedijski rječnik *antisèmit – antisèmita*, ali u Savjetniku *antisèmit – antisèmita*; Enciklopedijski rječnik *bròdār – brodára*, ali u Savjetniku *bròdār – brodára i bròdār – bròdāra*; Šonjin i Enciklopedijski rječnik *čaròbnjāk – čarobnjáka*, ali u Savjetniku *čaròbnjāk – čarobnjāka i čaròbnjāk – čarobnjáka*; u Šonjinu rječniku *dìonĭk – dìonĭka (dìonĭk – dionĭka)* i u Savjetniku *dìonĭk – dionĭka i diònĭk – diònĭka*; u Savjetniku *đèrdān – đerdána i đèrdan – đerdana*; u Savjetniku *erùdit – erùdita*; u Šonje *faràōn – faraóna (fàraōn – fàraōna)* i u Enciklopedijskom rječniku *faràōn – faraóna (fàraōn – fàraōna)*; u Enciklopedijskom rječniku *gòjenĭk – gòjenĭka i gòvòrnĭk – gòvòrnĭka*, a u Savjetniku *gòvòrnĭk – gòvòrnĭka i govòrnĭk – govornika, hĭstriōn – hĭstriōna i hĭstriōn – hĭstriōna, ksĭlofōn – ksĭlofōna*; u Šonjinu rječniku *stàklār – staklára (stàklār – stàklāra)*.

Na istraženome se dijelu korpusa tako uočavaju težnje dokidanja naglasnih alterncija širenjem nepromjenljivoga tipa na veći dio korpusa. U većini slučajeva riječ je o drukčijim leksičkim naglascima (motiviranim ukidanjem zanaglasne dužine ili promjenom uzlaznoga tona u silazni) koji onda dalje određuju tip. Brojem takvih primjera prednjači Savjetnik:

anglòfil – anglòfila; antisèmit – antisèmita; àzil – àzila; bàkteriofāg – bàkteriofāga; bòdeč – bòdeča; bròdār – bròdāra; čèšljĭc – čèšljĭca; đùmbir – đùmbira; erùdit – erùdita; gèodet – gèodeta; gòspār – gòspāra; gr̕geč – gr̕geča; hàngār – hàngāra; ìzgnanĭk – ìzgnanĭka; jezùit – jezùita; klèsār – klèsāra; mèsār – mèsāra; òčnjāk – òčnjāka; siròmah – siròmaha; svècenĭk – svècenĭka; svjètĭonĭk – svjètĭonĭka; trànzit – trànzita, a slijede ga Enciklopedijski rječnik *(fàraōn – fàraōna; gòvòrnĭk – gòvòrnĭka; ìzgnanĭk – ìzgnanĭka; klèsār – klèsāra; klòbučār – klòbučāra; kòtār – kòtāra; òčnjāk – òčnjāka; pòslanĭk – pòslanĭka; svècenĭk – svècenĭka; vòčār – vòčāra)* i nešto manje Šonje *(farizej – farizeja; gr̕geč – gr̕geča; kòčijāš – kòčijāša; nòčnĭk – nòčnĭka; òčnjāk – òčnjāka; pàsĭv – pàsĭva; stàklār – stàklāra; svècenĭk – svècenĭka; titan – titana; žènik – žènika)*.

Akademijina gramatika i Šonjin rječnik bilježe primjerice *pàstūh – pastúha*, a drugdje je ta imenica unutar nepromjenljivoga tipa, također motivirano leksičkim naglaskom: Vukušićev priručnik *pàstuh*; Enciklopedijski rječnik *pàstūh*; Savjetnik *pàstūh i pàstuh*. U Šonje uočavamo djelomično pojednostavnjivanje, tj. stalnost naglasaka koja je zahvatila određene padeže, primjerice G mn.: *psihòpāt – psihopáta – psihòpātā; ramàzān – ramazána – ramàzānā; redòvnĭk – redovníka – redòvnĭkā; stànār – stanára – stànārā*. Takva pojava nije dovoljna da bi se govorilo o novoj naglasnoj jedinici jer je naglasak G mn. dvostruk i ne utječe na tipološko razvrstavanje (naime držimo ga dijelom paradigmatske naglasne norme, a ne tipološke, kao što je primjerice i naglasak V jd.).

U priručnicima se ne provodi uvijek obrazac $\text{ãā} > \text{aá}$,⁸ naime uočena je, između ostalih, i promjena mjesta, tona i trajanja $\text{ãā} > \text{aá}$ (*bũnār – bunára*), koja je mogla biti i pogrješkom:

Šonje *brödār – brodára; plēmīc – plemíca*; Enciklopedijski rječnik *bũnār – bunára* (ali u Enciklopedijskom rječniku u izdanju Jutarnjeg lista *bũnār – bunára*); Savjetnik *Ĕnglĕz – Englĕza*; zatim preinake: Šonje *ćorsokāk – ćorsokáka* (ali u Savjetniku *ćorsokāk – ćorsokáka* i *ćorsokāk – ćorsokáka*); Šonje *dĕtalj – detálja*; Enciklopedijski rječnik *Ĕrdelj – Erdĕlja*; Enciklopedijski rječnik *ĩnterfōn – interfóna*; Enciklopedijski rječnik *ksĩlofōn – ksilofóna*; Šonje *šãmpiōn – šãmpióna, lãringal – lãringála, željĕzar – željĕzára* itd.

Uočava se da se u Savjetniku najdosljednije provodi naglasni obrazac (uz pokoju iznimku: *farizĕj – farizĕja*), a da je u Šonje najviše odstupanja, vjerojatno i zbog tiskarskih pogrješaka. Zbog svega navedenoga nailazimo i na ovo: isti leksički naglasak, a različite preinake u rječnicima i uporabi (Šonje *šũrjāk – šurjáka*; Enciklopedijski rječnik i Savjetnik *šũrjāk – šũrjáka*).⁹ Držim da se takve pojavnosti mogu smatrati tipološkom hiperkorektnošću jer govornici u javnim istupima, težeći standardnomu izgovoru (koji povezuju s alternacijama), preinačuju naglasak i ondje gdje nije potrebno. U Daničića je primjerice bila zabilježena preinaka u L jd. te u množinskim padežima: *kõmãd – u komãdu – komãdi; dĩnãr – o dinãru – dinãri*.

U priručnicima se nepodudaranja javljaju u okviru jedinice iz dvaju razloga; prvo, zbog različitih leksičkih naglasaka (uz pokoju iznimku, u Šonje *bũjōn – bujōna*): u Enciklopedijskom rječniku *farizej – farizĕja, jubilej – jubilĕja; licej – licĕja* (promjenljivi tip); u Savjetniku *licej – liceja* (nepromjenljivi tip); Šonje *rãtãr – rãtãra* (nepromjenljivi tip); Enciklopedijski rječnik i Savjetnik *psihõpat – psihõpata* (nepromjenljivi tip); Savjetnik *Promĕtej – Promĕteja* (nepromjenljivi tip); Savjetnik *fõsĩl – fõsĩla* i *fõsĩl – fõsĩla*; i drugo, zbog različitoga tipološkoga razvrstavanja (rječničko i uporabno: *klišĕj – klišĕja, mũzĕj – muzĕja, skarãbĕj – skarabĕja*; za razliku od likova u Vukušića: *klišĕj – klišĕja; mũzej – muzĕja; skarãbĕj – skarabĕja*). Zaključuje se da promjena leksičkoga naglasaka tako utječe na tipološko razvrstavanje: od promjenljivoga tipa prema nepromjenljivome te od jednoga podtipa prema drugome unutar promjenljivoga tipa.

⁸ Uzrok je ponegdje tomu izbjegavanje alternacija u paradigmi u dvosložnih riječi sa zanaglasnom dužinom, na što je upozorio S. Vukušić analizirajući govor mladega ikavskoga dijalekta: *vũčjãk – vũčjãka* i sl. Uobičajenije je izbjeći naglasnu alternaciju promjenom leksičkoga naglasaka: *rjĕčnĩk – rječnĩka – rjĕčnĩk – rjĕčnĩka* (1984.: 125.); što je suprotno liku osobito za srpski književni jezik *rĕčnĩk – rĕčnĩka*.

⁹ Takvu preinaku mjesta, tona i trajanja danas ne bilježi nijedna gramatika, u ispitanika ju nismo zabilježili, no u medijima se čuje. Primjerice jezikoslovac A. Gluhak u emisiji o terminologiji HRT-a 23. siječnja 2008.: *struĕnjãci*. U istoj se emisiji vrlo često čulo i *rjĕčnĩk – rječnĩci*, što je dvostrukost u standardu, a u svakodnevnome govoru već rijetko.

Najopsežniji prikaz dan u Vukušića u nekoliko je primjera ostao nepotvrđen u rječnicima i/ili u uporabi, i to za promjene kao što su:

*aniōn – aniōna; Cicērōn – Cicerōna;*¹⁰ *čēšljīc – češljīca; farizēj – farizēja; genōcīd – genocīda; hidrōfōr – hidrofōra; klēsār – klesāra; klobučār – klobučāra; očnjāk – očnjāka; pričēsniĳ – pričesnika; shizofrēniĳ – shizofrenika; tužēniĳ – tuženika.*

Ponegdje rječnici još uvijek dvoje, no u uporabi je prevagnula nepromjenljivost naglasaka u sljedećih primjera:

Šonje i Savjetnik *rātār – ratāra, vòcār – vočāra; Šonje psihòpāt – psihopāta, intèrfōn – interfōna; a kao jedini likovi stòlār – stolāra, tòpāz – topāza; u Enciklopedijskom rječniku kao jedini hàngār – hangāra, hatišèrīf – hatišerīfa, stàklār – staklāra; u Savjetniku svečēniĳ – svećenika, tītān – titāna; AG pàstūh – pastūha.*

Nalazimo i obratnih primjera, naime rječnici daju prednost nepromjenljivome tipu, a u uporabi je još uvijek živa preinaka:

Šonje *svjètioniĳ – svjètonīka (svjetioniĳ – svjetionika); Savjetnik svjètioniĳ – svjètonīka i svjetioniĳ – svjetionika; Šonje i savjetnik siròmah – siròma.*

Posebice se to odnosi na riječ *govornik* koja ni u jednome priručniku nije naglasno i značenjski diferencirana: u Enciklopedijskom rječniku i Savjetniku naglasno je nepromjenljiva, a u Šonje, kao drugi lik, u savjetniku naglasno je promjenljiva, iako u uporabi živi i jedno i drugo, ovisno o značenju, ovisno je li riječ o oratoru ili govoritelju. Isto vrijedi i za riječ *kotar* koja je u rječnicima odreda nepromjenljiva,¹¹ a u uporabi živi i naglasno promjenljiva paradigma u toponimu *Gorski kòtār – u Gorskome kotāru* (o čijoj je živosti pisao i B. Finka, usporedivši s njim naglašivanje imenice *Jādrān/Jādrān*; 1984.: 149.), a obrnuto bi bilo za imenicu *kònzūm* koja je u rječnicima naglasno promjenljiva, a u nazivu trgovačkoga lanca ostvaruje se i nepromjenljivi naglasak (*Kònzum – Kònzuma*), što zadire u pitanje homofona i naglašivanja vlastitih imena, te za imenice *Mèrkūr, Pèrūn, Promètēj* i sl. koje se često ostvaruju kao *Mèrkūr, Pèrūn, Promètēj*. U prezimena stanje je jasnije:

¹⁰ Premda lik *Cicērōn* odgovara pravilima o odnosu latinskoga, odnosno grčkoga naglasaka prema hrvatskome (*Kikērōn – Cicerōn, -is – Cicerōn > Cicērōn*), ipak je vrlo rijedak u uporabi (kao i *Hērōdot*, umjesto *Herōdot*). Latinski je naglasak ekspiratoran; naglasak na dugome slogu odgovara našem dugosilaznom, a na kratkome slogu našem kratkosilaznom. Grčki je naglasak muzikalan; grčki akut na kratkim slogovima odgovara našem kratkosilaznom, a na dugim slogovima našem dugouzlaznome; grčki cirkumfleks pak odgovara hrvatskome dugosilaznom naglasku. Potrebno je naglasiti da naglasak nije uvijek određen pravilima, često se radi o promjeni intonacije na istome slogu (*Atēna – Atēna*); kraćenju dužine (*Sízif – Sizif*) ili analogiji (*Vèrgīlje*). (D. Grečl, 1978.)

¹¹ Obavjesnici u Škarčevu istraživanju preinake poput *u vrtīcu, u kotāru* označene su kao izrazito tipične za srpski jezik. (2001.; isto i 2006.: 148.)

klobučār – Klòbučār; nòvāk – Nòvāk/Növāk; kòvāč – Kòvāč/Kövāč; kràgūlj – Kràgūlj/Krāgūlj; kr̄znār – Kr̄znār/Kr̄znār, tèžāk – Tèžāk/Tèžāk i sl.¹²

U jezičnoj se uporabi katkad naglasne dvostrukosti semantički i kontekstno diferenciraju, primjerice u Babićevoj Tvorbi riječi zabilježeno je i *čěšnjāk* i *čěšnjāk* (str. 119.), no uzusno je najčešće *čěšanj čěšnjāka* : *jedan čěšnjāk*, zatim imenica *mjèhūr* češće je naglasno promjenljiva kada se odnosi na *mokraćni mjèhūr*, a u drugim kontekstima naglasno je nepromjenljiva, kao u sintagmi *plivaći mjèhūr*¹³; zatim imenica je *pòslānīk* unutar naglasno nepromjenljivoga tipa kada se odnosi na zastupnika ili diplomata (češće nego *pòslānīk*), ali je često naglasno promjenljiva u sintagmi *Božji poslānīk*;¹⁴ u religijskome je kontekstu s „arhaičnijom notom“ *diònīk (vječnoga života)*, a noviji, nepromjenljivi lik *dìonīk* rabi se u ostalim kontekstima;¹⁵ imenica *parnjāk* naglasno je nepromjenljiva i s dugosilaznim naglaskom u rječnicima, a u uporabi se čuje i *pārnjāk – pārnjāka* kada se odnosi na osobe, vršnjake. Naglasno promjenljiv lik *gr̄līc* javlja se često u medicinskome nazivlju (*gr̄līc maternice*), a u ostalim je kontekstima češće naglasno nepromjenljiv *gr̄līc (grljak)*. Imenica *kočijaš* naglasno je češće nepromjenljiva unutar ustaljenih izraza (*Psuje kao kočijāš.*), vjerojatno utjecajem V jd., a izvan njega promjenljiva (*Po zanimanju je kočijāš.*).

Uporaba je ipak sklonija stalnosti naglasaka, više nego što je to zabilježeno u priručnicima, i to: dokidanjem zanaglasne dužine ili metatonijom naglasaka¹⁶

ālkār – ālkāra; āmbār – āmbāra; arhijèrej – arhijèreja; àtol – àtola; brāhmān – brāhmāna; čèrgāš – čèrgāša; kāšmīr – kāšmīra; klēsār – klēsāra; kōpūn – kōpūna; līmūn – līmūna; mājor – mājora; nājlōn – nājlōna; pāsīv – pāsīva; patrijarh – patrijarha; piket

¹² V. Babić takvo je naglašivanje prezimena nazvao „zagrebačkim“, jer je ondje primjerice *Rāde Kòncār* postao *Rāde Kòncār*, te se zalaže za poštokavljenje. (1962.: 9. – 10.) M. Hraste mu odgovara da ipak „čudno zvuči pravilan akcentat u ušima najvećeg broja naših kulturnih ljudi“ te upozorava da se prezimena vrlo često akcentom odvajaju od ishodne riječi. (1962.: 15.) O akcentu prezimena najbolje je da odluči njegov vlasnik jer isto prezime može nositi različit naglasak u različitim krajevima. „U tome je potrebna elastičnost, a ne krutost.“ (M. Hraste, 1962.: 16.) S. Vukušić bilježi naglasak kao u apelativa, no upozorava na nesklonjivost kao inovacijski proces: *nòvāk – novāka* : *Nòvāk – Nòvāka*. Ne isključuje ni kratkosilazni naglasak. (S. Vukušić, 1982.: 82. i 84.)

¹³ B. László upozorava na gubitak naglasne raznolikosti upravo na primjeru *mjehūra* i *mjèhūra* i sl. primjera starijih priručnika, primjerice Karadžić (*mānastīr, òkolīš*), Benešić (*lūdāk*), Novosadski pravopis (*mūžjāk, vūčjāk*). (1996.a: 365.)

¹⁴ U Šakrićevo istraživanju (1999.; isto i 2006.: 139.) studenti su fonetike poželjnijom ocijenili *poslānīk* (kao i nekoliko godina prije i Đ. Škavić, opirući se Daničićevu liku *pòslānīk*, 1994.: 72.), no nisu tad istraživana i značenjska nijansiranja. Suprotno tomu Pranjković je lik *poslānīk* (tj. *poslanici*) koji proizlazi iz njega) označio nestandardnim. (1978.: 150.)

¹⁵ *Dionīk* ili *diònik*, *spasēnje* ili *spāsēnje*? Usp. S. Babić, 1982.

¹⁶ N. Opačić (2006.: 523.) upozorila je na izgovor riječi *Īrak – Īraka*, umjesto *Īrāk – Īrāka*, u čemu prvotno ipak treba tražiti problem gubitka zanaglasnih dužina u izgovoru, koje dovode i do naglasno nealterniranih paradigmi, posebice unutar jedinice *jūnāk – junāka*.

– *piketa*; *pötepuh* – *pötepuha*; *rätār* – *rätāra*; *shizofrènik* – *shizofrènika*; *stòlār* – *stòlāra*; *stràteg* – *stràtega*; *tèsār* – *tèsāra*; *tītan* – *tītana*; *trānzit* – *trānzita*; *triplẽt* – *triplẽta*; *vòčār* – *vòčāra*, *vòlār* – *vòlāra*); pomicanjem leksičkoga naglasna ulijevo (*bākrenjāk* – *bākrenjāka*; *bārjaktār* – *bārjaktāra*; *bāstiōn* – *bāstiōna*; *bātaljūn* – *bātaljūna*; *interfōn* – *interfōna*; *ksilofōn* – *ksilofōna*).¹⁷

a ponegdje se ustalio i silazni ton nepočelnoga sloga (*leukocīt* – *leukocīta*; *nonparèl* – *nonparèla*; *psihopāt* – *psihopāta*).

Suprotno tomu, uzualno je potvrđena preinaka naglasna ondje gdje nije bila potrebna (primjerice *Ösijèk* – *Osijéka*,¹⁸ *Bjèlovār* – *Bjelovára*; posebice u kontinentalnome dijelu, a potvrđeno je i u emisijama Hrvatske televizije, u spikera i novinara).¹⁹ Naime promjena se mjesta naglasna u kosim padežima dogodila ili analogijom prema L jd. u primjeru *u Osijèku*²⁰ (koji se pak izjednačuje s naglaskom D jd.: *Ösijèku*) ili analogijom prema cijeloj paradigmi s nominativnim uzlaznim naglaskom (tj. jedinici *jùnāk* – *junāka*), i to u dijelu govorne prakse, no ne smatra se preporučljivom. Takvu pojavu nazivamo tipološkom hiperkorektnošću. Jednak otklon uočavamo i u imenice *òblīk* koja se često čuje u kosim padežima s promjenom mjesta, tona i trajanja (*bez oblika*), analogijom onda i u N jd. (*òblīk*).

Enciklopedijski rječnik pokazuje smjernicu stabiliziranja sustava uvođenjem razgovornih naglasnih likova kao dvostrukosti, no čini to nesustavno: *abònmān* (*abonmān*); *dèbīl* (*debīl*); *donžūān* (*donžuān*); ali ne donosi primjerice *admirāl*; *advokāt*; *dekôr*; *dekrèt*; *departmān* itd. iako su prošireni u uporabi pa je nejasan kriterij po kojemu su birani dvostruki likovi u rječniku.

U gradskim se sredinama (i pod utjecajem mjesnih govora) čuje na većemu dijelu korpusa silazni ton nepočelnoga sloga u primjeru *junāk* – *junāka* i u ostalih apelativa, nepromjenljiva naglasna jedinica, bez promjene mjesta, tona i trajanja, kao inačica standardne promjenljive naglasne jedinice, ali i jedinica s početnim silaznim naglaskom na nepočelnome slogu koji dalje u paradigmi metatonira (*junāk* – *junāka*, običnije u posuđenica u primjeru *doktorāt* – *doktorāta*, kao što je i u primjeru *kongrès* – *kongrèsa*) što vrlo često ostvaruju i školovani govornici.

Korpusno je jedinica o kojoj govorimo najbrojnija pa je onda i pojava silaznoga naglasna na nepočelnome slogu najistaknutija upravo u jedinici *jùnāk* – *junāka*. Priručnici ne bilježe dvostrukosti (osim nekoliko u Enciklopedijskom rječniku) te se smatraju obilježjem razgovornoga stila hrvatskoga jezika, a istodobno su i naglasni dijalektizmi/regionalizmi (*mornār*, *alkār*, *čudāk*, *generāl*, *gradīč*, *guslāč*, *igrāč*, *svećenīk* itd.).

¹⁷ Primjer iz medija: *toliko filmskih festivalā* (Pola ure kulture, HRT, 19. listopada 2006.).

¹⁸ Tomu se oštro suprotstavio i Lj. Jonke. (1965.: 230.)

¹⁹ Npr. *i drugih istomišljenikā* (Latinica, 28. svibnja 2007.).

²⁰ Usp. S. Ham, 1995. i B. László, 1996.a: 364. – 365.

U biranijemu izričaju ipak ostaju i dalje čvrsto usustavljene naglasne paradigmatske promjene u riječi za osobe tvorene plodnim sufiksima -āč, -āk, -ēr, -īc: *bērāč – berāča; čūdāk – čudāka; grāvēr – gravéra; mūškīc – muškića*), a u onih na sufikse -ār i -āš dvoje, posebice dvosložne (*būbnjār – bubnjára i būbnjāra; crēpār – crepára i crēpāra; tēsār – tēsāra; cjèvāš – cjèváša i cjèvāša; mèdāš – međáša i mèdāša*).²¹ Četverosložne i višesložne odupiru se naglasnome pojednostavnjivanju naglasne paradigme (*dogovārāč – dogovarāča; diviziōnār – divizionára; istraživāč – istraživāča; ispovjèdnīk – ispovjednika; boljšèvík – boljševika...*), premda se u gradskim govorima i u tih riječi naglasak pomiče ulijevo i na početak riječi što nikako nije preporučljivo u neutralnome izričaju, osim u ponekih riječi na -īk koje su mjesto pronašle i u rječnicima (primjerice *izgnanīk; pòslanīk; svèćenīk*). U Brabec--Hraste-Živkovićevoj gramatici, primjerice, odreda su bile naglasno promjenljive:

bolēsīk, činòvnīk, stanòvnīk, zapovjèdnīk, ispovjèdnīk, osušènīk, privržènīk, propovjèdnīk, utopljènīk, zagovòrnīk...

Brozović (2005.: 140.) upozorava da se u uporabi često želi ukloniti promjena naglasna u kosim padežima, primjerice umjesto *kīpār – kipára* (kao *zidār – zidára* od *zíd*) – u govoru se i tu dokida preinaka mjesta) nameće se naglasak *kīpār – kīpāra* od *kīp* (kao *ribār – ribāra, slīkār – slīkāra* – bez dužine u govoru; sve to prema *slika, riba*). Naglasak je *kipára* u Vukušića, Šonje i u Anića; Savjetnik i Enciklopedijski rječnik zabilježili su *kīpār – kīpāra*; u Anića se dalje nalazi *dūpin – dūpina*, u Šonje *dūpīn – dupína*, a u Vukušića nalazimo i jedno i drugo. U radu se Brozović osvrnuo i na uporabno rasterećivanje („koje se razlikuje od rasterećivanja u standardnoj normi“, čime se razlikuje razgovorno hrvatskoga jezika od razgovornoga hrvatskoga standardnog jezika), naime često se čuje *islam – islama*, umjesto *islām – islāma*. Unatoč rasterećivanjima (standardnim ili nestandardnim) na velikome je dijelu korpusa, istraženoga u ovome radu, zabilježena postojanost preinake i mjesta i trajanja u pisanim izvorima (80 – 90 %, ovisno o tome je li primjerice iznimkom jedan priručnik ili nekoliko njih).

Zaključno slovo

Da bih prikazali promjene koje se danas događaju, uspoređivala sam priručnike i osluškivala priopćajnu praksu te na ograničenome korpusu zabilježila gotovo sva odstupanja koja ističu novija akcentološka istraživanja, redom: silazni se ton javlja i na nepočetnim slogovima riječi te je dijelom i leksičkoga i paradigmatskoga naglašivanja (u školovanih govornika takvi su primjeri ograničeni na posudenice, npr. *leukocīti*); čest je izostanak zanaglasnih dužina (što dalje utječe i na tipološko

²¹ Obilježjem hrvatskoga jezika László ističe upravo naglasnu alternaciju u imenica na -ār. (1996.b.: 439.)

razvrstavanje – riječi prelaze iz promjenljivoga tipa u nepromjenljivi, npr. *titan* – *titana*); kratki su slogovi bez tonske oprjeka u većim gradskim sredinama (što također utječe na tipološko razvrstavanje, iz obrasca $\text{ãã} > \text{aá}$ u obrazac $\text{ãã} > \text{ãã}$, npr. *limūn* – *limūna*); uzlazni se naglasak sve više pomiče ulijevo (što ponovno utječe na širenje nepromjenljivoga tipa na štetu promjenljivoga, npr. *bàtaljūn* – *bàtaljūna*). Zaključak da su paradigmatičke naglasne preinake sve više u uzroku na koncu ipak ne bi mogao biti konačno donesen, naime u uporabi je živa hiperkorektnost pa se (ne)znanje o naglasnim alternacijama kao većma standardnoj pojavi širi na korpus nepromjenljivoga tipa, a s druge strane školovani govornici čuvaju naglasne preinake mjesta i trajanja na većem dijelu korpusa, kao što i priručnici pokazuju ustaljenost u 80 – 90 % slučajeva.

Literatura

- Anić, V., 2007., Rječnik hrvatskoga jezika, Novi Liber/Jutarnji list, Zagreb
- Babić, S., 1982., Dìonĭk ili diònĭk, spásĕnje ili spásĕnje?, Jezik, god. 30., br. 2., 59. – 60.
- Babić, S., 1991., Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, HAZU/Globus, Zagreb
- Babić, S. i dr., 1991., Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika, HAZU/Globus, Zagreb
- Babić, V., 1962., Akcenat nekih prezimena u pravopisu hrvatsko-srpskoga književnog jezika, Jezik, god. 10., br. 1, 9. – 13.
- Barić, E. i dr., 1995., Hrvatska gramatika, Školska knjiga, Zagreb
- Barić, E. i dr., 1999., Hrvatski jezični savjetnik, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje/Pergamena/Školske novine, Zagreb
- Brabec, I., Hraste M., Živković S. i dr., 1966., Gramatika hrvatskosrpskog jezika, Zagreb
- Brozović, D., 1972., Uz jedno vrijedno, ali i kontroverzno akcentološko djelo – razmišljanja o genezi, sustavu i normi, Jezik, god 19., br. 4–5, 123. – 140.
- Brozović, D., 2005., Prvo lice jednine, Vijenac/Matica hrvatska, Zagreb
- Daničić, Đ., 1925., Srpski akcenti, pr. M. Rešetar, Srpska kraljevska akademija, Beograd/Zemun
- Delaš, H., 2002., Silazni naglasci na nepočetnim slogovima, magistarski rad, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
- Finka, B., 1968., Prilog akcenatskoj tipologiji u imenica, Jezik, god. 15., br. 5, 143. – 150.
- Finka, B., 1984., Jezik naš svagdašnji, Jezik, god. 31., br. 5., 145. – 150.
- Grečl. D., 1978., O naglasku vlastitih imena iz klasičnih jezika, Jezik, god. 25., br. 3., 85. – 91.
- Ham, S., 1995., Ōsijĕka ili Osijĕka, Jezik, god. 42., br. 4., 103. – 106.
- Hraste, M., 1962., Uz članak Vladimira Babića „Akcenat nekih prezimena...“, Jezik, god. 10., br. 1, 13. – 16.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2002., ur. Lj. Jojić, R. Matasović, Novi Liber, Zagreb
- Ivšić, S., 1979., Prilog za kvantitetu u hrvatskom jeziku, pr. B. Finka, Rad JAZU, 376., 5. – 39.
- Jonke, Lj., 1965., Književni jezik u teoriji i praksi, Znanje, Zagreb

- László, B., 1996.a., Bilježka o književnome naglasku hrvatskome, *Suvremena lingvistika*, HFD, 22./1.–2. (41-42), 333.–393.
- László, B., 1996.b., Općitbena bilježnost pri odredbi srbštine i hrvaštine, *Jezik i komunikacija – Zbornik radova*, HDPL, Zagreb, 430. – 451.
- Lončarić, M., Vukušić, S., 1998., Fonologija, Morfologija, u: *Hrvatski jezik*, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, 7. – 90., 91. – 105.
- Martinović, B., 2006., Odmaci od preskriptivne naglasne norme u hrvatskome standardnom jeziku, *Riječki filološki dani – Zbornik radova VI*, 247. – 259.
- Opačić, N., 2006., Mediji i hrvatski standardni jezik, *Jezik i mediji – Zbornik radova*, HDPL, Zagreb/Split, 521. – 532.
- Pranjeković, I., 1978., O govoru spikera (i drugih radnika i suradnika) *Radio-Zagreba*, *Jezik*, god. 25., br. 5., 148. – 153.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika, 1960., Matica hrvatska/Matica srpska, Zagreb – Novi Sad
- Rječnik hrvatskoga jezika (RHJ-LZ), 2000., ur. J. Šonje, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“/Školska knjiga, Zagreb
- Samardžija, M., 2002., Nekoć i nedavno: odabrane teme iz leksikologije i novije povijesti hrvatskoga standardnoga jezika, *Izdavački centar Rijeka*, Rijeka
- Silić, J., Pranjeković, I. (GHJ), 2005., *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb
- Škarić, I., 1999., Sociofonetski pristup standardnom naglašavanju, *Govor*, XVI./2., 117. – 137.
- Škarić, I., 2001., Razlikovna prozodija, *Jezik*, god. 48., br. 1, 11. – 18.
- Škarić, I., 2006., *Hrvatski govorili!*, Školska knjiga, Zagreb
- Škavić, Đ., 1994., Odnos hrvatskoga jezikoslovlja prema naglascima u javnim glasilima. *Govor*, XI./1., 69. – 73.
- Vukušić, S., 1982., Zapadnonovoštokavske naglasne tendencije u hidronimima i antroponimima, *Jezik*, god. 29., br. 3., 81. – 85.
- Vukušić, S., 1984., *Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*, Istarska naklada, Pula
- Vukušić, S. i dr., 2007., *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*, Nakladni zavod Globus, Zagreb

Sažetak

Blaženka Martinović, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
UDK 801.612, izvorni znanstveni rad
primljen 4. studenoga 2010., prihvaćen za tisak 12. svibnja 2011.

The Dynamics of the Accentual System

This paper uses one nominal accentual subtype to illustrate current changes in the accentual system that affect both the inventory and the distribution of ‘accents’ in Standard Croatian.